

КЪМ НОВА ПАРАДИГМА НА ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ

Проф. д.ик.н. Методи Кънев, metodikanev@abv.bg

Резюме: Статията цели да привлече внимание върху процеса на формирането на нова парадигма на общественения живот. Задействани са движещи сили, които надрастват доминантната роля на икономиката, преобразуват системата на обществото, неговия механизъм на функциониране, капитала и труда и налагат необходимостта от многостранно човешко развитие. Заклучава се, че само то като социален идеал, превръщащ се в универсален организиращ принцип, може да даде смисъл на промяната и с това - светоглед и фундамент за дългосрочни политики.

Ключови думи: техно-информационализъм, функционална парадигма на общественения живот, капитал, труд, човешко развитие.

JEL: A13, B, O15, Z13

Въведение

Известно е, че социалните науки изследват своя предмет чрез ключови понятия, принципи и подходи в рамките на дадена концептуална парадигма на общественото устройство. Те са променливи, тъй като е променлива реалността, която обозначават. Още Конфуций се е обявявал за „изправяне на понятията”, за да съответстват на действителността. Модерната епоха също доказва, че при коренно изменение на обществената уредба се променят и понятията като нейни мисловни отражения. В по-ново време културологът-семиотик Ролан Барт също твърди, че при формиране на нов начин на живот старите думи или се изоставят, или придобиват адекватен на промяната смисъл.

Определящ е процесът на формирането на нова социална парадигма като набор от възгледи за социалната реалност, както и за насоката и характера на нейната промяна. Става въпрос за мисловното ѝ конструиране и структуриране като система чрез евристични подходи, каквито са установяването на нейния осев системообразуващ принцип и на нейния базисен функционален механизъм на реализирането на този принцип като целева функция. Каквато и да е, социалната парадигма е със смисъл и на идеология. Такива са били, например, преодолялата античността сакрална средновековна парадигма за добро и зло или хуманистичната парадигма на модерното общество, сринала автократиите.

Основа на общественения живот са човешките дейности. От първостепенно значение винаги е била сферата на непосредственото човешко съществуване (като бит, здравословен статус, поколенческа динамика и народопсихология). От нея произтича смисълът на функционирането на останалите сфери като нейно структурирано разгръщане в обществена система. Такива са: икономическата сфера, наричана метафорично „хранещ блок“; културната сфера, поддържаща в определена насока духовността, нравствеността и ценностният смисъл на съществуването на индивидите; социалната сфера - израз на взаимоотношенията им по повод условията на труд и живот, както и на социализацията им като приобщаване към определена среда; държавно-правната сферата, гарантираща обществения ред, социалния мир и отбраната на обществото; технико-технологичната и инфраструктурна сфера, тилово инструментализираща и

поддържаща в единство с другите сфери нормалното функциониране на обществената система.

Проблемът е в това, че по належаща необходимост или заради преследване на фетиши винаги са се появявали социални изкривявания. Някоя от сферите, според стремеж било към държавна мощ, икономическо обогатяване, осъществяване на утопии и пр., е ставала господстваща. Налагала е собствения си организиращ принцип над другите сфери и ги е поставяла в подчинено положение. Поради това има главно религиозни, политически, милитаристични или икономически и пр. общества. Религията е опорочила моралния си потенциал заради инквизицията. Въпреки хуманистичния си дух, модерната епоха свежда почти всичко до натрупването на капитал като аксиален системоорганизиращ принцип на обществения живот и до пазарно-ценовите връзки като базисен функционално-реализационен механизъм. Макар и олигархизирана, тази парадигма продължава да е мисловна рамка за интерпретации на обществените процеси и за политики. Ала новата технологична, икономическа, социокултурна и правно-политическа среда я превръща в морално остаряла.

Както винаги при радикални обществени преврати, днес се предефинират устоите на обществото, а с това - и понятията, които го изразяват. **Общественият живот, надраствайки досегашната си икономическа доминанта и опирайки се на нови движещи сили, структура и смисъл, обективно налага формиране на нова обяснителна социална парадигма. Така е заради установяването на нови технологични основи на човешката дейност и като следствие заради нейното преобразуване в разностранна обществена дейност, адекватна на фактическото многоаспектно възпроизводство на живота.** Основна движеща сила става не физическият капитал, а човешкият ум, наричан интелектуален капитал. Този проблем е във фокуса на научните, обществените и политическите дискусии. Иначе, заради обремененост на съзнанието от миналото, се стига до изкривени представи за характера и пътя на общественото развитие. Надминати от времето, тези представи водят до неадекватни политики, до социални кризи и възпрепятстване на обновителния ход на времето

Вследствие на прехода към ново устройство, обществата са в състояние на хаотична неопределеност. Формиращата се нова социална парадигма, макар да е още първоначален вид, е с потенциал да осветли, подреди и преодолее тази неопределеност. Поражданите от нея положителни преживявания, вярвания, ценностите и интереси постепенно се превръщат в споделено обществено съзнание, мислене и поведение, което я превръща в нова идеология и в нов манталитет на хората - израз на различен от досегашния начин на възприемане на реалностите. Новата социална парадигма ще бъде подложена по-нататък на развитие и верифициране. Гражданското общество ще я легитимира като модел за следване и тя ще стане надеждна основа за дългосрочни обществени политики.

В тази посока обективно действат няколко взаимосвързани процеса. Главният е смяната на духа на времето, породен от техно-информационната и комуникационна революция и всеобщия стремеж за еманципация (придобиване на права и освобождаване от ограничения, зависимости и предразсъдъци). Поражда се тенденция на преминаване от господстващия пазарно-ценово редуциран обществен функционален механизъм, наложил се в уродлив вид и у нас, към всеобхватен базисен механизъм на обществения живот. Същностно се променят фундаменталните фактори капитал и труд и най-вече - мястото и значението на самия човек. От натрупването на капитал и личностно материално обогатяване се преминава към начини на дейност и живот, доминирани от

превръщането на човешкото развитие в универсалния системообразуващ принцип. Ще се опитам да докажа истинността на тази хипотеза.

1. Светът навлезе в нова епоха и ние сме част от нея

В зората на ХХ в., въодушевени от втората индустриална революция, интелектуалци от кръга „Блумсбъри“ обявиха: „Започна нова епоха и ние сме част от нея“. Сега, в първите десетилетия на ХХI-я век, с още по-голямо основание и ние би могло да възкликнем така. Светът видимо попадна във водовъртежа на мощни сили от научно-технологично, икономическо, социокултурно, политическо и психологическо естество. Стигна се до нови източници на енергия, до нанотехнологиите, биоинженерството, изкуствения интелект, автоматиката, роботиката, мобилната комуникация, проникването в космоса и т. н. Вече всичко е озарено от техно-информационализма. Връх вземат нови способности за дейност - хардуер, софтуер, софтуерен езиков превод, платформи за онлайн общуване - портали, уебсайтове, блогове и пр. социални мрежи.. - все с характер на съвременни социални технологии. Базисен момент става получаването, създаването, съхраняването и предаването на информация. На тази основа връзките между уебактивистите се отличават с голяма скорост на осъществяване и с постоянно разширяване. По тази причина се говори дори за закон на нарастването на социалните връзки и формиране на хиперсоциален тип общество. Благодарение на високоскоростните ширококолентови интернет мрежи и цифрови технологии, данни от всякакво естество (включително музика, образи, реч и пр.) приемат форма, позволяваща тяхното лесно и бързо приемане и използване във всяка област на живота. Човекът все повече попада в цифров свят, налагащ му екранно-дигитална култура. Крайният резултат е своевременното постигане на целевата функция на връзките на индивидуално, групово и обществено равнище.

Този процес засяга всичко - производствените, транспортните, комуникационните, обменните и логистичните вериги; изследователската и образователната, здравно-осигурителната и рекреационната дейности, правно-политическите системи. Ускорено се разпространяват научно-технологични, организационно-икономически и продуктови иновации. В резултат се преобразуват процесуално и в обществен смисъл факторите на човешката дейност, взаимодействията между обществените сфери, институциите, бизнес компаниите. Иновират се моделите за бизнес и конкурентоспособност. Преминава се към капиталоспестяващи технологии. Намаляват се пределните разходи на капитал, енергия, труд, съхраняване, транспортиране, пласмент и пр. Въз основа на 3-измерния печат все повече ще е възможно производството на индивидуализирани блага. Осигурява се висока производителност, растеж и възвращаемост, което вещае преход от оскъдност към изобилие. Компаниите могат лесно да съгласуват и да координират действията си, да поддържат връзки с доставчици и клиенти отвсякъде, което променя деловото и жизнено пространство. Налага се все повече не йерархична, а мрежово-кълъстерна форма за организация на дейността на иновативни специализирани организации и изследователски центрове, комбиниращи функциите на изследователи, инженери, информатици, дизайнери, логистици и др. Получаваните знания се преобразуват в патенти, търговски марки, ноу-хау, „интелигентни“ технологии, машини и заводи, произвеждащи „умни“ продукти и услуги, дори „умни“ домове и градове. Разпределя се власт. От обществено-управленско гледище става възможно виртуалното моделиране, проучване и дистанционно въздействие и контролиране на всякакви наблюдавани обекти и процеси.

Променя се начинът на живот и на дейност на самите хора. Стана възможен индивидуалният достъп до идеи от най-разно-образно (икономическо, социокултурно, политическо, развлекателно и пр.) естество. Масово се обменя и споделя информация. Появиха се свободните хора-блогъри, използващи и създаващи информация. Все повече хора действат чрез интелигентния си софтуер еднакво в реалния и във виртуалния свят. По този начин все повече купуват и продават, придобиват знания и жизнен опит. Създават си представи за света, разнообразни поведенчески модели, жизнени стилове. Формират се нов манталитет, нови начини на дейност и на живот, а с това и нови хоризонти за човешко развитие. В цялост всичко това е основа за нов, модерен начин на интернализиране от индивидите на признаци, присъщи на реалностите, както и на екстернализиране на собствените им характеристики и ценности в обществения живот. Очевидно тази радикална промяна ще става все по-обхватна и с все по-голяма дълбочина.

Всичко това подкопава и преодолява досегашния начин на дейност и на живот и с това присъщите на досегашния индустриализъм социални характеристики. Научно-технологичните и социални промени надскочиха тясната професионална специализация на човека и тя стана главно препятствие на напредъка. В това е вече фокусът на търсенето на решения на проблемите. Не случайно се твърди, че като цяло светът е в преход от епохата „холоцен“, разпространила глобално човешкия вид, към нова геологическа епоха, наричана „антропоцен“- епоха на човека, създаваща (както предвидиха В. Вернадски, Т. дьо Шарден и др.) доминантна ноосфера по отношение на околния природен свят. На тази основа и разглеждана в тази среда, става понятна същностната промяна на обществения базисен функционален механизъм, на капитала и на труда, и най-вече на системоорга-низирания принцип на обществения живот като ключови аспекти на формиращата се нова функционална парадигма.

2. Преобразуването на обществения базисен функционален механизъм

Исторически начинът на функциониране на системата на обществото е с променящи се характеристики, тъй като тя винаги е доминирана от определен системоорганизиращ принцип - бил той постигането на държавна мощ, на религиозна отдаденост, на натрупването на физически капитал и материално обогатяване, на културно развитие и пр. Модерната епоха превърна в свой основен обществен функционален механизъм пазарните връзки. Обичайно и с основание се смята, че световните пазари са сред факторите довели до небивал обществен прогрес. Това е платформата, върху която се реализира нейният осев системоорганизиращ принцип - натрупването на капитал с оглед на материално обогатяване, поощрявано и подпомагано от правно-политическата организация на обществения живот, както и от писани и неписани социални фикции.

Новият дух на времето обаче, опрян на върхови технологии, предопределя радикалното преобразуване на човешките взаимоотношения и налага не само пазарен, а всеобхватен, наричан от някои свръхсоциален базисен функционален механизъм на обществения живот, включващ като свой подчинен момент пазарния. Ще се спра на три формиращи се негови основни аспекта, каквито са: мрежовото свързване на човешките дейности в обновена обществена система; взаимният трансфер на поведенчески характеристики между индивидите като социални актьори и обществото като система, в която действат; формира-нето на нови сплотяващи интересубективни връзки между самите индивиди. Става въпрос

все за **изрази на своеобразни социални технологии**, чрез които се постига споделен живот в много-странно функциониращо и развиващо се общество.

Мрежовото свързване на човешките дейности в обществена система

Днес коренните техно-информационни и комуникационни промени преформатират характера на връзките между обществените сфери на човешките дейности и им придават малко или повече равностойна социална тежест. Без която и да било от тях общественият живот вече не може да протича нормално и да е пълно-ценен. Крайните им функционални цели са отвъд самите тях, тъй като всяка от тях обслужва обществото в неговата цялост и в крайна сметка - разностранното човешко съществуване и развитие.

Благодарение на електронизацията на човешките дейности участниците в обществения живот (индивиди, граждански сдружения, бизнескомпания, институция и пр.) лесно и на реципрочна основа се превръщат едновременно в доставчици и в ползватели

на идеи, блага, услуги и пр. съобразно собствените си ценности и интереси. Този факт придава на социалните взаимовръзки форма на мрежи. В това е дадено и обществото като образувание от исто-рически конкретен тип. От това гледище, както правилно твърди Ричард Рорти, различните му структури са само възли в системата на социалните отношения. Подобен в икономическата практика е примерът на процедурата „разходи-продукция”, отчитаща какво и колко дадена структура дава на другите, какво и колко получава от тях като баланс. Ако няма безусловно господство на някоя сфера, такива зависимости съществуват между всички сфери на човешката дейност, заради което Е. Кастелс с основание говори за „мрежово общество“. По същество става въпрос за **формирането на обществена система, чийто подсистеми наподобяват „скачени съдове“, макар социалните процеси да са по-различни от физическите.**

Системният подход към обществения живот не е новост. Отстояван е още от Сьун-дзъ (III в. пр. Хр.), наричащ заблуди извеждането на преден план само на една или друга страна на обществения живот. (Чън, 2001, с. 231-232.) В по-ново време В. Парето, Е. Дюркем, Т. Парсънс и др. с основание смятат, че имат значение не само икономическите дейности, а също културата, държавната уредба, нравственост и пр., които ведно с икономическия живот взаимно се предпоставят, допълват, корелират и изразяват своя смисъл. Съчетавайки икономическите с културните и социалните си цели, обществата прогресират. В този смисъл Т. Маколи се обявява както за свобода, не прерастваща в анархия, за да имат хората избор и да успяват в своите действия, така и за обществен ред, непренаващ в тирания, за да са сигурни, че няма да бъдат ограбвани или измамани. У нас проф. Г. Данаилов обръща голямо внимание именно на тази визия. Той подчертава, че стокообменните отношения неизбежно са зависими от религията, морала, традициите, правно-политическата дейност на държавата и пр., които са също социални сили. Те правят предвидими обществените отношения и ги поддържат в търпими форми и граници, което сплотява хората. (Данаилов, 1934, с. 12, 23.)

От важно значение за възхода на обществения живот е и наличието на сходен ритъм на промяна, на взаимно приспособяване и синхронизирано взаимодействие на сферите на дейност, оттук - и на производния им синергичен обществен ефект. Така е, понеже мрежовият модел на взаимовръзки придава на всичко технологичен, икономически, културен, социален и правно-политически смисъл. В цялост, ефикасността на държавно-правната сфера зависи ресурсно от

икономическите и социо-културните постижения, но същевременно като „правила на играта“ е тяхна нормативна рамка. Така в крайна сметка се осъществяват и тежненята на хората да „имат“ ресурси, да изпитват удовлетвореност от своята дейност, да развият и реализират своя потенциал.

Схващането на обществения живот като мрежова система е въпрос не само на използването на техно-информационните и комуникативни постижения, а и на съчетаването на аналитичния със синтезиращия организационно-управленски подход. Защото анализът, както подчертава Р. Акофф, ключов за епохата на пазарно-икономическия механизъм, осветлява частите и разкрива структурата на обществото. Синтезът обаче го обяснява качествено. Защото не са независими нито подсистемите на обществото, нито самото то като система. Съществува свързаност и взаимно обуславяне. (Акофф, 1985, с.27, 36- 41) На тази основа все повече изследователи, между които Е. Маслоу (1908-1970), К. Боулдинг (1910-1993), Д. Бел (1919-2011), Амартия Сен, Вл. Иноземцев и др. се застъпват за създаване на икономико-социологическа парадигма на обществения живот отвъд БВП.

Взаимният трансфер на качества, присъщи на обществото и на индивидите

Важен аспект на социалната парадигма на обществения живот е неговият базисен функционален механизъм не само като свързано влияние на сферите на дейност, а и на ниво индивиди-общество. Практически той е социална тъкан, формирана от реципрочното и постоянно повтаряемо прехвърляне на характеристики от типа на обществото към индивидите и обратно - от тях към него. Общественото устройство като жизнена среда винаги се отличава с определени атрибутивни, добри и (или) недобри функционално определящи го качества. Те са отчасти географско-исторически унаследени и превърнати в традиции, отчасти културно самосъздавани или заимствани от външни влияния. Но в голяма степен произтичат и от типа на политическия режим, особено ако господстват продължително време. Той може да е демократичен и общоползотворен, но може и да е опорочен, било в олигархичен алианс на едрия бизнес с политическата власт, било в охлократия, свеждаща равнището на живот до първичните нужди на човека и до подражателен снобизъм на нейната върхушка. Режимът може да е авторитарен или тоталитарен - потиснически, ала и патерналистичен, наставнически покровителстващ „масите“. Във всички случаи обаче общественото устройство слага своя печат върху взаимозависимостите, взаимоотношенията, взаимодействията и конфликтите на всички участници в обществения живот - индивиди, социални групи и официални институции.

Индивидите и социалните групи съзнателно или подсъзнателно, импулсивно или рационално, отразяват и избирателно интернализират и модифицират в себе си характеристиките на обществената среда като законови или не, морални или аморални норми, правила, отношения, цели и пр. Това означава, че при убеденост и според личните си ценности и интереси те ги идентифицират и инкорпорират в своите, което влияе на техния личен и обществен живот като манталитет, гражданско поведение и социален статус. В резултат стигат до успешни законосъобразни или неповеденчески модели. Разбира се, може да схващат характеристиките на жизнената среда като неприемливи и да се отнасят враждебно към нея, да проявяват вседозволеност, или пък (разчитайки на правителството) да се придържат към иждивенски манталитет. В масовия случай хората се съобразяват с характера на обществената

среда и по този начин правят духа на общество-то свой собствен дух като го субективират и му придават личностна структура и смисъл, за да имат (както се казва) място под слънцето и да действат.

Самите индивиди също имат отчасти биогенетично наследени, отчасти - културно придобити качествени характеристики, които проявяват като социални актьори и по този начин влияят на характера на обществената среда. Те неизбежно екстернализират и обективират чрез дела и отношения в социалната реалност личните си качествени характеристики като светоглед, моралност и деяния. Все едно дали са добри и (или) лоши, ако са масови - стават черти и на обществения живот. В този смисъл състоянието на обществото е тяхно огледало. Това обяснява учудващия факт у нас, че немалко хора не харесват жизнената среда, но и не искат да се променят и да действат според това, което желаят. Напротив, някои упражняват точно това, което вербално анатемосват.

Най-важен при тази съотносителност на чертите на индивиди-те и на обществото е механизмът на реципрочност и на постоянна итерация. Реципрочността е в неизбежното взаимно прехвърляне и възприемане на качества и поведенчески нагласи, но в случая, по закона за големите числа, тя е от значение само в масовата им честота. Итерацията пък като постоянна повтораемост е процес на взаимно напасване, коригиране, изглаждане, утвърждаване и споделне на присъщите качества на индивидите и на средата и на превръщането им в обществено приемливи поведенчески модели. В този смисъл в немалка степен социалното поведение на индивидите е интернализиран и субективиран отклик на иконо-мическите, културните, социалните и политическите характеристики на обществото като на индивидуална реалност, а самото то е обективиран и социализиран израз на човешките характеристики. Този двупосочен социален механизъм (на отразяване и субективиране на характеристиките на обществото в съзнанието и поведението на индивидите и на обективиране на собствените им характеристики в тъканта на обществото) поддържа както неговия тип, така и неговата ситуационна промяна. Този функционален механизъм е с характер на непре-къснат кумулативен процес на междуособни отражения и преобразувания на качествени характеристики между хората като личности и социални актьори и обществената среда като правно или морално институирани обществени сфери на дейности и отношения с присъщите им органи. Може да се твърди, че трансферът на качества между обществото и индивидите на началата на реципрочността и постоянната повтораемост, осъзнато или не, като социален механизъм винаги стои в основата на обществения живот.

Поддържащата роля на интерсубективната свързаност на социалните актьори

Базисният функционален механизъм на обществения живот има и трети аспект, поддържащ както системата на обществото, така и трансфера на качества между него и индивидите. Това са интерсубективните връзки между самите индивиди като социални субекти. Бидейки също с характер на социална технология, те имат за резултат сплотяването на хората в социални групи и в общество във формите на солидарност, сътрудничество и взаимопомощ с оглед на постигането на определени личностни, групови и обществени цели. Тези връзки вземат формата на интерсубективна реалност, различна както от субективните представи на индивидите за социалните факти, така и от обективно съществуващата социална реалност. Основа са масово споделените **социални и дори трансцендентни фикции** като писани и неписани въображаеми условности.

Най-ярките примери в това отношение са народните вярвания, митове, обичаи, ритуали и пр., пораждащи специфични споделени обществени нагласи (като например големите празници или датите с патриотично-историческо значение у нас). Те са своеобразна проява на колективно обществено съзнание и отгук - на поведенчески модели, следвани от хората в деятелните им всекидневни социални роли. Бидейки израз на исторически закрепени и споделяни ценности и стереотипи на поведение, те влияят в обществено приемлива посока на манталитета, нравствеността, културата, интересите, целите и избора на хората. Не е случаен фактът, че немалко от тях се придават от поколение на поколение. В този смисъл би могло да се каже, че социалните фикции са по същество ядро както на устойчивостта на обществения ред, така (ако са нови) - и на неговата промяна. По причина на тях, начинът на функциониране на обществения организъм се възприема като желана нормалност или като опороченост и надминат от времето. Пример на такива фикции са и заразителните социално-политически идеологии, например на хуманизма, на фашизма, на класовата борба и комунизма, особено ако са представени в правни, нравствени и културни норми и правила на обществено поведение. Нерядко обаче идеологиите не само сплотяват, а и разделят и противопоставят хората.

Макс Вебер е прав като смята, че интересубективните връзки се формират според „духа на времето“, вземащ формата на определено колективно съзнание и оттам - на господстващи обществени отношения. Понеже в исторически план времената се променят, променят се съдържателността и същността на интересубективните връзки, включително заради осъзнаването на някои фикции като предразсъдьци. Ако те са от отминало време, възпрепятстват общественото обновяване. Ако са израз на сляпа вяра в утопии, проповядвани от харизматични лъжепророци, също вкарват обществото в кошмарно състояние. И обратно, ако става въпрос за перспективни научни, технологични, производствени, продуктови и организационни идеи на определено „съзидателно малцинство“, те задействат стремежа у други хора за делова активност, стават масови социални убеждения и тези идеи се реализират практически и се превръщат в нормална социална реалност. В крайна сметка се формират нови устойчиви интересубективни връзки с характер на опосредстващ механизъм, осезателно влияещ на въвличаните в социални действия субекти не само при възприемането на социалните факти, а и при въздействието върху тях. Така чрез този фактор също се поддържа или пресъздава общественият ред. Значение ще продължат да имат традициите, идеологиите, институциите, идейните движения, юридическите норми, политическото устройство (монархията, демокрацията, диктатура) и т.н. Но над всичко ще стои вярата на хората в тях и следването им. Те формират отношения и дела и по този начин интересубективността на хората се преобразува в нова обективна реалност. Условието са, от една страна, свободното протичане на информацията, от друга - функционална пригодност за поведение на човека в такава среда. То не само подпомага отделните индивиди и институции, а и хомогенизира икономическите, социокултурните и политическите процеси в обществения живот като им придава антропологична целенасоченост.

3. Същностна промяна на капитала, на труда и на мястото на човека в обществения живот

Най-важният аспект на формиращата се нова парадигма на обществения живот е същностната промяна на производствените фактори капитала и труда и нарастващото значение на човешкото развитие. Това е социалният идеал, който е

с потенциал да се превърне в универсален системообразуващ принцип на общественото устройство, поради което е ключов момент на неговата нова функционална парадигма.

Същностно преобразяване и сближаване на капитала и труда

Все още е влиятелно контрадикторното представяне на зависимостите между капитала и труда. Наистина, при всяка дълбока обществена промяна съществува и доза инерционност на човешкото мислене. Но то противоречи на логиката на историческия процес, налагаща промяна. Надмощията и на капитала над труда на микро ниво, и на пазарното функциониране на икономиката над обществото като макросистема все повече ще стават несъвместими с духа на времето.

В древността индуският мислител Каутиля (IV-III в. пр. Хр) обяснява икономическия живот не понятийно, а образно - като “дъщеря на обществения ред“, смятан за първостепенен по важност. В модерната рационалистична епоха, с оглед на преодоляването на зависимостта на човека от природните сили и постигнато на материално благоденствие, е било естествена необходимост схващането на икономиката като базисна структура на обществения живот. Властващо над всичко, натрупването на капитал се превръща в обществен системообразуващ принцип и в главна движеща сила на прогреса. Постепенно се стига обаче до опорочаване на ренесансовия хуманизъм от културата всячески да се печелят пари. Днес все по-ясно става, че и капиталът, и трудът се преобразуват същностно, че настъпва обрат в тяхното съподчиняване и стъпка по стъпка се преодолява техният антагонизъм. Новите технологични, икономически и социокултурни условия подплатяват този процес.

Променят се същността и формите на капитала като фактор на обществената парадигма. Все по-важни от физическия капитал стават неговите невеществени форми - човешкият капитал и произтичащите от него и преплитащите се с него културен, социален и символен капитал. Те изместват по значение земята и физическият капитал и имат не само икономически смисъл. Свързват се с развитието на човека като субективност и като обективиране в жизнената среда.

А.Смит е интерпретирал капитала като тъждествен на това, което обозначава. Имал е предвид запаса от средства за производство, чрез който се осигурява непрекъснатостта на производствения процес и се доставят нови блага. Разходите за тях (включително на труд), осигуряващи поток от доходи, се възприемат като инвестиции. (Смит, 1983, с. 264.) Но капиталът е не просто вещи и нито само вещи. То е само основи. Поради това Маркс го интерпретира не обозначаващо, а смислово - според социалното му изражение, наслагващо се върху тези основи. Определящи са начините и целите на използването на средствата за производство като определен тип обществени отношения. Осъществител е начинът на производство, а реализатор – обръщението. Те извеждат на преден план стойностната форма на капитала, която (според Маркс) скрива антагонизма на изразяваните от него обществени отношения. Оттук е изводът му, че капиталът не е вещь, а е представено във вещи исторически определено обществено производствено отношение, което преобразува тези вещи в капитал. (Маркс, 1979, с. 854.) Иван Богоров, адепт у нас на класицизма, също превежда чуждицата „капитал“ с по-обхватната дума „влог“ - абстрактен израз на всеки вложен ресурс, носещ доходи или допринасящ за тяхното нарастване. Така включва като ресурси и самите обществени отношения, особено сдружаването.

(Богоров, 1983). В по-късния неокласически дискурс капиталът обаче пак се схваща само натуралистически - като материален ресурс включен в регулярно повтарящ се процес, носещ доходи, част от които отива за неговото уголемяване. (Бомол, 2004, с. 850) Общо споделян момент е схващането на градивната роля на капитала. Смята се, че печалбите, които носи, (ако не се използват за охотен живот), се превръщат в инвестиции, в нови работни места, в нарастване на производителността и на доходите. Маркс също признава, че в това е синтезирана историческата мисия на капитализма.

Ясно е, че капиталът е не просто запас (ресурс), т.е. това, кое-то е основата му. Още повече, че такава основа може да са не само вещи, а да са и самият човек, културата, социалните връзки и пр. То също доказва, че като понятие капиталът има по-скоро преносно значение. Днес той все повече придобива символен смисъл на фактор не само за икономическо, а и за обществено, и за човешко развити изобщо. В това е парадоксът. Защото, когато всичко с характер на значим личен и обществен фактор приема смисловата обществена форма на капитал, като понятие той се разтваря в социалната цялост и остава само стилното му значение.

Така стои и въпросът с капиталистите. Те са все повече анонимни. По презумпция се смята, че това са притежателите на бизнес компании, на търговски вериги, топ банкери, големи мениджъри, високостоящите съветници и пр. Наред с тях не малка част от смятаните днес за капиталисти са спекуланти, наркотрафиканти, перачи на пари, престъпни босове и др. (Пазарът като механизъм по принцип не гарантира почтеност, добросъвестност, хуманност, нали!) Има, както се изразява Тойнби, агенти-„хищници“, а също и „паразити“. Има социално неравенство, което Ю.Н.Харари иронично нарича „мухата в меда на капитализма“.

Проблемът е в това, че вече немалко служещи на заплата или хонорар са и акционери, станали (както се твърди) повече от профсъюзните членове. Според Т. Шулц, признат за „баща“ на теорията за човешкия капитал, все повече заети лица стават „капиталисти“ поради придобиването на знания като вид интелектуална собственост, която бързо расте, точно както бързо расте икономическата и социална стойност на самите знания и практически умения. Те са неотчуждаемият интелектуален капитал на техните носители. (Schultz, T.W. (1961). Както се изтъква, тези съвременни притежатели на ценен ресурс нямат манталитет нито на капиталисти, нито на пролетарии в класическия смисъл. Не са обединени социално-класово или политико-идеологически. Но имат власт заради това, че не само притежават информация, а и я използват практически с голям ефект. Те контролират отделни компании или сегменти от продуктите и финансови потоци чрез електронните мрежи.

М. Кастелс също смята, че не е ясно вече кои са капиталистите и кои – наемните лица. Както Шулц счита, че в своеобразни капиталисти се превръщат и хората с традиционни трудови функции. Те инвестират преди всичко в самите себе си с оглед на придобиване на образование, на квалификация и преквалификация. Това превръща дейността им предимно в интелектуална, в която техният делови потенциал взема формата на човешки капитал. Знанията на работниците и служителите им осигуряват коренно различен социален статус.. Работят не за друг (господар, бос), а за наела ги организация, или са самонаели се. Ако бъдат уволнени, напускат със своя капитал и го прилагат другаде. За «нови капиталисти» М. Кастелс смята също всички заети, които правят пенсионни и взаимоспомагателни вноски с характер на „отсрочени доходи“, което е също факт на размиване на функциите „капиталист“, „работник“ или „служещ“.

Управлявани от финансови посредници срещу заплата, осигурителните и застрахователните вноски формират огромни фондове, които се инвестират в дейности с увеличаващ ги капиталов оборот. М. Кастелс е прав и като твърди, че глобалната капиталова система е абстракция и на нейното ниво също не може да се търсят капиталисти. От значение е обаче – казва той - не многообразието от капиталисти и капиталистически групи от плът и кръв, а безликият колективен капиталист, олицетворен от интегрирани финансови потоци, управлявани от високо компетентни служещи чрез електронни мрежи. Именно от това се определя и състоянието на националните икономики и общества. (Кастелс, 2004, с. 454-456). Защото зад мненията стоят факти. Оттук изглеждат достоверни и допусканията, че в сегашната ситуация на преход към нова епоха са възможни както „капитализъм без капиталисти“, така и „капиталисти без капитализъм“.

Заради формирането на нова мрежово-функционална система на обществения живот се променя и трудът. Той все повече се превръща в иновативна творческа и контролно-регулираща дейност. От една страна, всички заети като че ли са само наемни работници срещу заплата или хонорар. От друга страна, същите те като социални агенти прилагат своите способности в качеството на лично притежаван капитал. Той обаче носи такъв смисъл именно като дейност – израз на реализирането на човешките способности, което ги преобразува в човешки капитал. Това ясно показва **преминаването на капитала и на труда един в друг и размиването им като категории.**

Самият капитал е продукт на труд, но досега, а и все още, осигурявайки власт на своите собственици, поставя своя родител в подчинено положение. Посредством новите технологии обаче се видоизменя трудовият процес. Организационно-практически той може да се управлява вече дистанционно. Понеже се следят както движението на капитала, така и очакваните резултати, самата дейност също придобива мрежови характер и се глобализира. Нараства, включително у нас, числеността на специалистите, които работят за чужди (американски, европейски, азиатски и пр.) компании навсякъде по света, включително и от офшорно естество. При тези условия, както се констатира, индивидуалната компетентност, работата в екип и способите за комуникация стават по-важни от инструментите, а смисълът на работата – по-съществен от местоработата. Информатизацията и мрежовият характер на дейностите правят възможни нови форми на заетост, каквито са самонаемането, дигиталната работата в собствена „електронна вила“, съвместяването или смяната на вида на работата, частичната или временна заетост и пр.

Промяната в същината на капитала и на труда като производствени фактори бе предречена още от Маркс. Едва днес се потвърждава обаче възгледът му, че благодарение на науката и техническото развитие, първо, трудът престава да бъде непосредствена база на производството, защото става главно дейност по наблюдение и регулиране, а самият човек застава редом с производствения процес, вместо да е прекият му главен агент; второ, развитието на основния капитал става показател за това до каква степен всеобщото обществено знание може да е непосредствена производителна сила, и оттук – показател за това до каква степен условията на самия обществен жизнен процес може да се подчинят на контрола на всеобщия интелект и да се преобразят в съответствие с него. (Маркс - Енгелс, (1985), т. 9, с. 368-370)

Днес всичко това е факт. Все повече човекът, програмирайки процесите, определя какво и как да бъде вършено от техническите вериги. В резултат в съвременните дигитализиращи се трудови условия възниква тенденция на обрат в

зависимостите между човека и капитала. От подчинен човекът става управляващ и (както е предвиждал Маркс) се отнася към физическия капитал като към свое „неорганическо тяло“, като към обективирана „неорганична природа на своята субективност“. Трудът от безкрайно повтаряща се проста операция, налагана от конвейера и от изискването за ефективност на капитала, прераства в познавателно-творческа и контролно-регулираща дейност. Използва се все повече навсякъде и във всичко цифрова информационно-комуникационна технология. С основание вече се смята, че се преодолява трудът - синоним на трудно поносима тежест, обезличаваща човешката личност. Днес деятелният човек, бидейки все по-образован и служейки си с «умни» инструменти, е по-самодостоятелен, по-изобретателен, по-отговорен и по-трудно заменим. В този смисъл човешкият капитал става главна форма на капитала изобщо.

Преображенията на капитала в личностно-човешки, икономически, културен, социален и пр. капитал са ярко свидетелство за съвременните ресурсни възможности на обществото - израз на същностната промяна както на капитала, така и на самата човешка дейност. Те се изразяват не само в разнообразяването на ресурсните възможности като интелект, култура, социалност и пр., а във взаимната им допълняемост, а също в сближаването и дори конверсията на капитала и труда в смисъл на функционалното им преминаване в своята противоположност. Интелектуализираната и роботизирана техника (като физически капитал) стана масовият „работник“, а човекът - от послушен изпълнител в нейния творец, в нейния дистанционно управляващ и контролиращ агент. Тази промяна става важен момент в социалната реализация и развитие на човека.

Мениджърската революция минимизира ролята на капитала-собственост и изведе на преден план капитала-функция. Информационно-комуникационната революция обуслови деперсонализирането на капиталистите и фаворизира хората със знания. То превръща управляващите движенията на капитала в активно работещи. В днешните условия те упражняват сложни управленски (организационни, ръководни и контролно-регулиращи) функции, свързани с перманентно оптимизиращо оценяване на разходи, очаквани доходи, рискове и възвращаемост на капитала в глобална конкурентна среда. И също се стремят да оптимизират собствените си инвестиции с очакваните доходи.

И работещите инвеститори, и инвестиращите работници са все повече хора с иновативни и организационно-управленски качества, с призната експертиза, носещи им икономическа, административна или морална власт. Това е още по-очевидно в случаите на успешно самонаемане, съчетаващо функциите на инвеститори, мениджъри и изпълнители в деловата им ангажираност. Всичко това свидетелства за тенденции както към конвергенция на капитала и труда, т.е. за такова преобразуване, при което те се сближават, получават сходни или съвпадащи признаци, така и към конверсия, т.е. на преминаващи функционално едни в други и получаващи противоположни значения. Компютъризирането и дистанционното ръководене на производствените процеси свързва в едно знанието, технологията, оративната дейност, контрола и регулирането на процесите. В резултат, прогресът в едно или друго отношение поражда прогрес в много други насоки. Основателно е срещаното се твърдение, че капитализмът е заменил нискокачествената власт на насилието с перфидната власт на богатството, а информационализмът сега заменя икономическата власт с висококачествената власт на човешкото личностно или предметно знание. Плюс това се налага и широкото демократично гражданско участие при вземане

на най-важните решения, както и граждански контрол чрез социалните платформи като «**власт на социалните мрежи**». Предефинират се ролите и отношенията и на гражданско ниво – между работодател-работник, учител-ученик, лекар-пациент, полицаи-гражданин, съдия – подсъдим, съпрузи - деца.

В такъв свят вече живеем. Революционизиращо, знанието променя мястото на капитала и труда в класическия им смисъл и ги подчинява на нова логика. Както изтъква Ал. Тофлър, **те няма да изчезнат, но губят смисъла си на антагонистична ос, структурираща обществото, описано от Маркс. Знанието ги преобразува съдържателно, преодолява противопоставянето им и им налага взаимосвързана роля. Този факт проблематизира не само същността на капитализма, а и антиномията “капитализъм-социализъм”**.(Тофлър, 1995, с. 20, 37, 45, 69-80) И е така. Капитализмът и социализмът се “асимилират” от зараждащата се нова цивилизация.

Разбира се, липсва единомислие по този сложен въпрос. Според Вл. Иноземцев се върви към радикална промяна на обществения ред, правеща възможно възникването на нов обществен строй, различен от всички негови преходни форми.(Иноземцев, 1998, с. 170, 190-198, 295, 300, 357.) Мануел Кастелс обаче смята, че капитализмът се превръща от заводско-индустриален и търговско-финансов в информационен капитализъм във вид на глобално обединена електронномрежова система. Това означава според него не край, а нова, планетарна форма на капитализма, дори нов вид капитализъм, структуриран върху финансови потоци. (Кастелс, 2004, сс. 33-35, 164-178, 204-207.) Според редица други изследователи на съвременната радикална промяна (П. Дракър, М. Кастелс, П. Мейсън и др.) може да се твърди, че е налице **развитие към „посткапиталистическо общество”**. По мнение на П. Дракър САЩ, Канада, Западна Европа, Япония, Австралия и Нова Зеландия са вече в напреднала фаза на посткапитализъм. С такава ориентация са също Р. Корея, Хонконг, Сингапур, Израел. Времето ще покаже как ще изглежда посткапиталистическият свят, но безспорно трансформационният процес е налице. (Дракър, 2000, сс. 9-14, 21, 25, 49, 52, 194-196.) Пол Мейсън смята, че превръщането на капитализма в инфокапитализъм е преходен етап към посткапитализъм. Според него става въпрос за еволюция, при която класическите фактори земя, труд и физически капитал отстъпват по значение на нематериалния капитал. Капитализмът, покровителстващ 1 % от населението, е достигнал границите на своята способност да се адаптира. Банкрутира и левицата, още разчитаща на пролетарски щурм и на държавата. Фомират се нов начин на производство и нова социално-икономическа динамика, опрени на мрежи – свидетелство, че пазарно-ценовият капитализъм е несъвместим с новите технологии. Мейсън заключава, че посткапитализмът не е мечта, а естествен процес, който е в ход. Икономиката с тенденция да създава продукти с пределни разходи, клонящи към нула и слаби или липсващи права на собственост не може да е капиталистическа. Налага се стил на живот в и чрез „споделените мрежи“- база на непазарна система. (Мейсън, (2016), с. 9, 10, 12 – 18, 169, 179-180, 254, 301, 309, 334.) Разбира се, изследователите само предвиждат, а точният отговор ще даде обзримото бъдеще.

Към превръщане на човешкото развитие в универсален системообразуващ принцип

Като правило системата на обществото и неговият базисен функционален механизъм са доминирани от присъщия на една или друга епоха **осев системообразуващ и организиращ принцип на функциониране и развитие**.

Такива са били главно придобиването на земя, заради което е ставало преселение на народи, след това - притежаването и натрупването на капитал. Те формират феодалната, после - капиталистическата форма на обществото с присъщия им лендлордизъм или истаблишмънт като господстващи върхушки, а с това - и присъщите им функционални механизми на поданичеството или на пазарните връзки.

Доскоро главните ограничители на човешката дейност са били разполагаемата земя, наличният физически капитал, използваните технологии и поглъщаемостта на пазарите. Общественото развитие обаче достигна равнище, което превръща човешкия потенциал в главен свой залог. Научно-технологичните и социални промени надскочиха тясната професионална специализация на човека. **Главно препятствие на нормалния ход на обновителните процеси стана дефицитът на многоцелеви функционални възможности на индивидите. Оттук е голямата социокултурна и политическа задача да се създават визия, импулси и възможности за многостранно човешко развитие.** Всеобща са «гладът за таланти» и борбата за тяхното привличане, от което страдат най-вече страните, които имат най-голяма нужда от тях. Към първата половина на 2019 г. обаче, по-малко от половината работоспособни граждани на ЕС имат основни дигитални (цифрови) умения. Но бързо нарастват нуждите от тях в почти всичко. По оценка на самия ЕС съвсем скоро около 90 % от всички работни места ще изискват такива умения. Основателно Европейската комисия чрез инициативата „Дигитални умения и работни места“ предлага (в коалиция с IT компании, бизнес предприятия, неправителствени организации и профсъюзи) организиране на масирано обучение за работа в такава среда. Факт при досегашните исторически епохи само в елитарната му форма, при съвременните условия човешкото развитие става постижимо за всекиго според неговите наклонности, придобити способности и стремеж какъв иска и може да стане. Това е условие да няма изключения от обновителните процеси.

И отразяващ, и преобразуващ качествата на обществото, принципът на човешкото развитие сема в себе си, подчинява, преобразува и прави свои аспекти предхождащите го принципи на земевладение или на трупане на веществен капитал и по този начин – на материално обогатяване. Но същината му като организиращ принцип е не само в новите начини на свързване на човешките дейности в обществена система, не само в превръщането на базисния функционален механизъм на обществото от главно пазарно-ценови във всеобщо корелационен. Тя е преди всичко в развитиета на човека като субективност и самоценност, както и като обективирание в дела и отношения - израз и на неговото себегърсене и себеосъществяване, и на хуманизирането на обществото.. На преден план все повече излизат качеството на живота, компетентността на човека, свободата му за избор и неговите отговорности като условия всеки да развива и реализира личния си потенциал. В това отношение нужна среда става единението на факторите от технико-икономическо, социокул-турно, морално, психофизическо и политическо естество В единство с тях новите технологии правят човешкото развитие на всекиго напълно възможно и го налагат като безусловна необходимост с оглед не само на ефикасното им използване, а и с оглед на самия човек като самоценност. Нито една страна вече не би могла да просперира, ако не следва хуманистично целенасочена стратегия, подкрепяна от баланс между частния и обществения интерес, човешките деяния и отговорности, стиму-лиращи и подпомагащи човешкото и общественото развитие.

Векове стремежът на хората да трупат физически капитал с оглед на овладяването на природните сили, за да могат все повече да произвеждат, да печелят и да благоденстват материално, е отреждал на икономиката господстваща роля. По силата на собствената си логика обаче, общественото развитие надмина този системообразуващ принцип. Търсейки новия си облик и смисъл, то, от една страна, обективно извежда на преден план като своя функция (предназначение, роля, последица) човешкото развитие. Същевременно, от друга страна, го издига като главен аргумент (довод) за превръщането му в универсален организиращ принцип на обществения живот. Бидейки последица и същевременно належаща потребност на високотехнологизирания информационен свят, единствено върховенството на този принцип дава светоглед и фундамент за дългосрочни политики, хуманизиращи живота и с това - човешки лик на промяната.

В този смисъл, човешкото развитие е съвременният социален идеал и поради това - налагаща се нова глобална идеология за концептуализиране на действителността и осмисляне на живота. **Нарастващият потенциал на човека подобрява качеството на живота, а това благоприятства още повече човешкото развитие. Личностно-човешкият и общественият напредък се сливат и стават аспекти на един и същи процес, а с това - и ефект на социалната нормалност и неин интегрален оценъчен критерий. За да е така, още в настоящето трябва да се заплати цената. Тя е в следването на хуманистична идеология, на обществени стратегии и политики и най-вече на последователни човешки действия, както за антропоцен-трична насока на промяната, така и за нейното гарантиране.** В това е, в иносказателен смисъл, „нишката на Ариадна“ като „спасителен изход“, която трябва да се следва във всички области и на всяко ниво на обществения живот като брод към бъдещето. Такъв е залогът за развитието на днешния свят.

Според професор Г. Данаилов **централна сред ръководните идеи на политиката е зачитането на върховната ценност на всяка човешка личност. Това предполага обществен строй, създаващ най-широки възможности за развитие на нейните сили и способности.** (Данаилов, 1934, с.23.) Решаването на тези проблеми е условие за успешното навлизане на света във **фаза на нова цивилизация, издигаща в култ човека.** То би било логична последица от дългата еволюция, водеща от физически труд в пряка борба с природата към машинен труд с оглед на материално благоденствие, днес – към интелигентна електронна дейност. Ще расте загрижеността за качеството «човек» - огледало на всичко и същевременно първостепенен фактор, от който зависи качеството на каквото и да било друго. Ще се осъществи предполагаганата от Маркс социална инверсия – преминаването от доминацията на капитала като изгубилия себе си човек към господството на човека като най-ценен капитал. Така се подготвя преходът от господството на икономическия Нютонов механицизъм към схващането на обществения живот в антропологичен цивилизоващ смисъл. Доскоро само елитът е имал възможност да се отнася към себе си като към самоценност и самоцел, а останалите социални слоеве са третираны главно като ресурс. Поради възможностите на техно-информационизма днес се създава реална възможност всеки човек практически да се отнася към себе си като към самоценност и самоцел.

Цитирана литература

1. Акофф, Р. (1985). Планирование будущего корпорации“. Пер. с англ-го. Москва. „Прогресс“.
2. Богоров, Ив.(1983) И се започна с „Български орел“. Подбор на П. Тотев. „Български писател“, „София.
3. Бомол, У., А. Блайндер.(2004) Экономикс. Принципы и политика. 9-е изд.Пер. с англ-го „Юнити“, Москва.
4. Данаилов, Г. (1934) Основни начала на политическата икономия. Вт. попр.и допълн. изд., „Хр. Г. Данов“, Пловдив.
5. Иноземцев, Вл. (1998) За пределами экономического общества. Москва. „Наука“
6. Кастелс, М. (2004). Информационната епоха. Икономика, общество, култура. Т. I. Възходът на мрежовото общество. Изд. „ЛИК“, София.
7. Маркс, К.(1979) Капиталът, т. III, София.
8. Маркс- Енгелс.(1985) Избрани произведения в десет тома, т. 9, Партиздат, София.
9. Тофлър, Ал. (1992) Шок от бъдещето. Пр. от англ., „Народна култура“, София.
10. Schultz, J. W. (1961) Investment in Human Capital. American Economic Review, June.
11. Чън, Ан. (2001). История на китайската мисъл. Пр. от фр., „РИВА“, София.